

Egy tábor mindennapjai: Bergen-Belsen tapasztalattörténete*

<https://doi.org/10.56944/multunk.2026.1.9>

Alsó-Szászországban, Hannover és Bréma közelében, a lüneburgi pusztaságon fekvő egykori bergen-belseni tábor sajátos helyet foglal el a magyar holokauszt történeti emlékezetében. Elsősorban a Kasztner Rezsőről elnevezett, különleges státuszú Kasztner-vonat történetének köszönhetően: utasai 1944 nyarán a Kurt Becher SS-alezredessel kötött megállapodás nyomán először Bergen-Belsenbe kerültek, majd onnan két kontingensben – 1944 augusztusában és decemberében – Svájcba utazhattak tovább. A táborban azonban jóval több, különböző időszakokban érkezett magyar zsidó fogoly is tartózkodott. Többségük a kivételezett helyzetű cseretábor (*Austauschlager*) úgynevezett *Ungarlager* részében kapott elhelyezést. Bergen-Belsen ugyanakkor Nyugaton a háború végétől a náci barbarizmus egyik kulcsfontosságú szimbolikus helyszínévé vált, miután 1945. április 15-én a brit hadsereg felszabadította az ekkorra már borzalmas állapotba került táborot. Annak ellenére, hogy a megszállt Lengyelországban, az úgynevezett *Aktion Reinhardt* keretében létrehozott megsemmisítő táborokról (például Treblinkából vagy Majdanekből) már 1944 nyarától, majd 1945 januárjától Auschwitzról is egyre több hír érkezett a népiértés borzalmairól a felszabadító szovjet hadsereg közvetítésével – meghatározva

* SZÉCSÉNYI András: *Csereláger. Magyar zsidó deportáltak Bergen-Belsenben és azon túl*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2025. 335 p.

ezzel a népirtás emlékezetét a későbbi szovjet megszállási övezetben –, a nyugati politikai vezetés és közvélemény számára, amely ezeket a beszámolókat gyakran szkeptikusan fogadta, az igazi áttörést a Bergen-Belsen felszabadításáról érkező jelentések és megrázó képek jelentették.¹ Ezzel az emlékezeti és historiográfiai kerettel szemben Szécsényi András több mint egy évtizedes kutatómunka eredményeként megszületett kötete – amely sokban támaszkodik a Huhák Helénával közös kutatásokra és publikációkra is – több ponton is nézőpont-áthelyezést hajt végre. Egyrészt tárgyválasztásával az „Auschwitz-központú” magyar holokauszt-történetírás és -emlékezet viszonylatában (a Kasztnner-vonat történetén túl), másrészt szemléleti és módszertani értelemben, amennyiben Bergen-Belsen történetét nem az elkövetők, hanem az üldözöttek és a túlélők perspektívájából beszéli el, korabeli és később keletkezett egodokumentumokra építve.

Bergen-Belsen sajátos tábor volt, amelynek funkciója folyamatosan változott a háború során. Kezdetben szovjet hadifogolytáborként működött, majd 1943-tól Himmler központi utasítására vált először cseretáborrá, később fogoly- és munkatáborrá, végül pedig „evakuációs” központként szolgált. A cseretábor kialakítása egy olyan gyakorlathoz kapcsolódott, amelynek keretében már a háború kezdetétől több kisebb brit-német csereakcióra is sor került: ezek során jellemzően prominens zsidókat cseréltek ki német állampolgárokra. Ezt a gyakorlatot azonban a nagyobb diplomáciai és gazdasági haszon reményében – Himmler felügyelete alatt – a náci vezetés kiterjesztette más országok zsidó állampolgáira is, túsókként kezelve és egy speciális táborban (*Sonderlager*) elhelyezve őket. A lényegesen jobb körülményeket jelentő cseretábor első lakói tehát külföldi állampolgárságú, náci uralom alá került nyu-

¹ Antero HOLMILA: *Reporting the Holocaust in the British, Swedish and Finnish Press, 1945–50*. Palgrave Macmillan, London, 2011. 21–72. DOI: https://doi.org/10.1057/9780230305861_2; Sandra FRANZ: „When Night Falls: The Photographic and Cinematographic Evidence of the Liberation of Bergen-Belsen as an Iconic Template for the Holocaust”. In: Jonathan ZISOOK et al. (eds.): *From Centre to Periphery and Beyond: The History and Memory of National Socialist Camps and Killing Sites*. De Gruyter, Berlin–New York, 2024.

gat-európai zsidók voltak. 1944-ben a Kasztner-szerelvényen kívül még egy csoport volt, amelyet „cserezsidóknak” szántak, és összesen három olyan kontingens (összesen négyet említ a szerző, de utóbbi csak elbeszélésekből ismert, nincs hivatalos nyoma a lágernyilvántartásban), melyek az Ungarlagerben kerültek elhelyezésre. Itt is jobb feltételeket biztosítottak a lágerlakók számára: például a családok együtt maradhattak és kiemelt ellátásban részesültek, ami a náci táborok rendszerében egyedülálló volt. Ugyanakkor 1944 második felétől és az év végén más táborok magyar foglyai is jelentős számban érkeztek (Buchenwaldból és főleg Auschwitzból) Bergen-Belsenbe és az ekkor létrehozott altáborok egyikébe (például Tannenbergre), hogy a rabok munkaerejét továbbra is kizsákmányolják a birodalom érdekében.

A könyv fókuszában mindvégig a magyar transzportok szempontjából releváns időszak, az 1944 nyara és 1945 áprilisa közötti hónapok állnak; ezen belül elsősorban ennek az Ungarlagernek a mindennapjai, viszonyai és eseményei kerülnek előtérbe (a cserére szánt zsidó foglyokat nemzetiségek szerint elkülönített barakkokban helyezték el), miközben az év végén érkező és a foglyotáborba kerülő auschwitzi foglyokról is szó esik. Ugyanakkor a szerző a felszabadulás utáni időszakot is nyomon követi – elsősorban a közeli hillerslebeni hontalan-táborba (angolul: Displaced Persons Camp), melyet azoknak a túlélőknek tartották fenn, akik elvesztették állampolgárságukat –, illetve a svédországi menekülttáborokba és kórházakba kerültek sorsát is. Mindemellett a vonatkozó szakirodalomra támaszkodva tágabb képet is nyújt: bemutatja a tábor történetét az ezt megelőző időszaktól, a fizikai tér változásait, az egyes táborrészek létrejöttét, átalakulását és egymáshoz való viszonyát, valamint a működtetéséért elsősorban felelős SS szervezeti és személyi infrastruktúráját és Bergen-Belsen sajátos, a könyv címében is szereplő – David Rousset egykori politikai üldözött háború utáni terminusát kölcsönözve – „csereláger” helyét a „koncentrációs táborok univerzumában”. Szécsényi kötete ugyanakkor túl is lép a Saul Friedländer által kijelölt úgynevezett „integratív” megközelítésen, amennyiben ötvözi a

holokausztkutatásban az elmúlt évtizedekben meghonosodott elemzési szempontokkal. Így többek között a kultúrtörténet és a mindennapok története (*history of everyday life*), a gender- és érzelemtörténet, valamint a térhasználat perspektíváit is érvényesíti, mindezt a Bergen-Belsenről és általában a náci koncentrációs táborokról szóló legújabb hazai és nemzetközi szakirodalom eredményeivel összekapcsolva. A kötet tehát egyfelől magába sűríti az elmúlt másfél évtized Bergen-Belsenről született kutatásait, másfelől rendkívül gazdag személyes forrásanyagot mozgósít. Joggal tekinthetjük hiánypótló, egyben összegző, egyfajta szintetizáló munkának.

A könyv ennek megfelelően érzékletesen mutatja be a Harmadik Birodalom végzetes évében a tábor helyzetét, amikor különböző helyekről, sokszor rendkívül hosszú és bizonytalan utazást követően érkeztek ide a foglyok, gyakran súlyosan legyengült állapotban. A tábor belső életét, mikrotörténeteit és mindennapjait a túlélés kényszerlehetőségei határozták meg: az előnyök megszerzésének módjai, a cserekereskedelem praktikai, valamint a „csencselés” különböző formái (élelmiszerez, cigarettával vagy információval, például levelek révén). A Kasztner-csoport viszonylagos autonómiája és önigazgatása külön hangsúlyt kap; ahogy a szerző fogalmaz: „nagyobb befolyással bírt a mindennapi életre, mint az SS” (139.). A kötet foglalkozik a tábor „érzékszervi dimenziójával” is: a tér tapasztalatára, amelyből ma szinte semmi sem maradt – „csak a fák emlékeztetnek az egykori táborra” (155.). A kulturális élet bemutatása szintén része a kötetnek. A Kasztner-csoport tagjai jórészt értelmiségiek voltak, és fontosnak tartották a valamilyen normalitás lehetőségét adó kulturális tevékenység fenntartását: zenei, irodalmi, sőt pszichológiai érdeklődés is megjelenik (például a Szondi-féle sorsanalízis iránt).

Különösen érdekes a források kérdése: honnan tudunk minderről? A keletkezett naplók nemcsak a körülmények miatt figyelemre méltók, hanem azért is, mert még azoknak is lehetőségük nyílt naplóírásra, akik Auschwitzból kerültek Bergen-Belsenbe, így összehasonlíthatták korábbi tapasztalataikat az itteniekkel. (Sömmerda mellett itt keletkezett a legtöbb ilyen jel-

legű feljegyzés.) A fennmaradt harmincnégy naplóból azonban mindössze három született a fogolytáborrészben, a többi a cseretábor különböző részein – a források történetének hangsúlyozása viszont csak viszonylag későn, a 171. oldalon jelenik meg. A naplók közül tíz magyar nyelvű, amelyek a táborban íródtak; más feljegyzések később, Svájcban vagy Svédországban keletkezett memoárok formájában maradtak fenn. A naplókon túl a csereláger lakóinak viszonylag kedvezőbb helyzetéről az itt készült rajzok is tanúskodnak, különösen, ha összevetjük őket más táborrészek foglyainak tematikailag és hangulatilag is eltérő, gyakran „roncsszerű” alakokat ábrázoló műveivel. A vizuális források közül külön említést érdemel Irsai István art deco ihletésű reklámgrafikusi munkássága (176.), akinek egyik rajza a kötet címlapján is szerepel, miközben egy másik túlélő naplóíró, Merényi Zsuzsa groteszk rajzai is szóba kerülnek. A kötet tehát törekszik arra, hogy teret adjon a táborban és a felszabadítás után keletkezett rajzoknak; mindazonáltal a vizuális források közlése és mélyebb elemzése tovább erősítette volna a munka értelmezési horizontját és újító erejét.

A könyv szerkezete helyenként kevésbé áttekinthető: egyes fejezetcímek (például „tábori mindennapok”, „mindennapok a táborban”, „ünnepek”) némileg redundánsak, nem mindig orientálják egyértelműen az olvasót, és a belső alcímek tipográfiai elkülönítése is erősebb lehetett volna. Bár a szerző az élet szinte minden aspektusát lefedi, a könyv elbeszélésének folyamatos „áramlása” miatt mintha az olvasó el tudna veszni a mindennapok fontos, bár apró részletei között.

A kötet a tábor történetének utolsó, kulcsfontosságú szakaszát, a tifuszjárvány okozta pusztulás szinte infernális állapotait is feltárja. 1944 decemberétől, már Josef Kramer felügyelete alatt Bergen-Belsen evakuációs központtá vált, miközben a foglyok száma drámaian megnőtt. 1945 januárjától a tifusz és a flekktífusz járvánnyá szélesedett. A náci birodalom különböző területeiről folyamatosan érkeztek újabb és újabb rabok, miközben a halálozási arány egyes időszakokban az ötven százalékot is elérte. Nemcsak a gyógyszer- és élelmiszer-ellátás akadozott, sőt sokszor napokra megszűnt, hanem a halottak

elhamvasztására sem volt már elegendő kapacitás: a krematórium kemencéi nem bírták a terhelést. A tábor központi részein tömegsírokat ástak, de ezek környékén is heverték a holttestek, ami tovább súlyosbította a járvány terjedését. Bergen-Belsen a még működő táborok közül az egyik legrosszabb állapotban volt, amikor a brit csapatok szembesültek a pusztulás e meggrázó képeivel. A szerző – a korábbi fejezetekhez hasonlóan – itt is nagymértékben támaszkodik a naplóforrásokra, hogy feltárja e helyzet megélésének belső dimenzióit. Különösen meggrázóak a Trebits Gabriella „tífusznaplójából” idézett részletek. Trebits érzékletesen írja le, miként tapasztalja meg saját testén a betegséget, miközben a fájdalom és a láz hatására összemósodik valóság és képzelet. A tábor teljes magárahagyatottságát jól jelzi, hogy 1945 áprilisában elzárták a vizet, és megszűnt az élelemosztás is. Ennek következtében nemcsak a tífusz, hanem az éhezés is tömegesen szedte áldozatait. Egyes beszámolók kannibalizmusról is említést tesznek – ez azonban olyan téma, amelyet a kutatás eddig nem vizsgált kellő mélységben. A jelenség értelmezése sok esetben nem is konkrét eseményekhez, hanem inkább a félelemhez, a valóság felbomlásához és a civilizációs határok megtapasztalásához kapcsolódik (lásd erről Kobi Kabalek egyik rövid írását).² A cseretábor foglyait végül elszállították, egy Heinrich Himmler által – részben saját pozíciójának mentése érdekében – elrendelt, a Vöröskereszttel és semleges országokkal folytatott tárgyalásokhoz kapcsolódó intézkedés keretében. A könyv szerkezete itt azonban nem teljesen kronologikus: a Kasztner-csoport 1944. decemberi Svájcba távozása például a 225. oldalon kerül csak szóba, miközben korábban (75.) történt már utalás a cserefolyamatokra.

További érdekes adalék a könyvben, hogy Bergen-Belsen közelében, a német kiképzőtáborban három magyar honvédegység is állomásozott, amelyek interakcióba kerültek a foglyokkal. Itt a szerző nemcsak a foglyok által leírt – jellemzően negatív és bántó – viszonyt mutatja be, hanem a honvédek

² Kobi KABALEK: „Jungle Law Reigned Among the Prisoners: The Meaning of Cannibalism in the Testimonies of Nazi Concentration Camps’ Survivors.” *Campscapes*, 2018/3. 42–49.

nézőpontjának szemléltetésére is kísérletet tesz. Rövid időre, miután a brit-német elvonulásról szóló áprilisi egyezség megszületett, ez az egység át is vette a tábor felügyeletét, amely sajnálatos módon ugyanúgy nem nélkülözte az erőszakot és a gyilkosságokat.

A kötet utolsó fejezete a felszabadulást és az azt követő időszakot egyszerre mutatja be az újrakezdés – szerelmi kapcsolatok, esküvők, nagyszámú gyermek születése, politikai, kulturális és vallási aktivizálódás – és a depresszív létállapot, illetve a retraumatizáció periódusaként. A tábort először a brit hatóságok, majd az ENSZ Segélyezési és Helyreállítási Igazgatósága (UNRRA) látta el, belső felügyeletét pedig a lágerkomité megválasztott vezetője, Josef Rosensaft irányította. Sokan közülük 1950-től – amikor ez lehetővé vált – Izraelbe távoztak. A többség számára azonban inkább a bizonytalanság maradt meghatározó – miközben a többi nemzetiségű túlélő repatriálásáért sokat tettek, addig a magyar menekülteken szűken és megkésve segített a magyar állam. A szerző ezért felhívja a figyelmet a különböző, egymással ellentmondásban álló „megéleltörténetekre”, ugyanakkor levonja azt az általános következtetést is, hogy a felszabadulás valójában nem jelentette a szabadság teljes visszanyerését: voltak, akik a menekülttábori tapasztalatokat mintegy a korábbi rabság meghosszabbításaként élték meg. Ennél a résznél nehezíti azonban az olvasói figyelem megtartását, hogy miután Hillersleben felszabadulástörténeteként olvassuk a szöveget, az újra visszazuhan időben és térben a terezíni transzport történetébe.

1946-ban, a tifuszjárványra hivatkozva, a hatóságok felszámolták az egykori tábor épületeit: a britek felgyújtották a barakkokat, majd a megmaradt őrtornyokat is megsemmisítették, illetve a helyieknek adták el a német hatóságok. Szinte semmi sem maradt az egykori táborból – leszámítva a háború után emelt sírokat és emlékművet –, az egykori katasztrofális állapotban lévő tábort mintha a föld nyelte volna el, és a posztháborús évtizedben csendes parkká változott. Szécsényi András könyve ezért is különösen fontos: a tábori mindennapokat szinte testközelbe hozva segít megérteni, mit jelentett ez

a hely az egykori foglyok számára, hogyan nézett ki, és miként lehetett túlélni a szögesdrótok között. Mindezek mellett olyan jelentős kötetről van szó, amelyből további részkutatások is kiindulhatnak, miközben az egykori lágerlakók tapasztalattörténete a náci koncentrációs táborokról szóló monográfiák mellett is fontos adalékkal szolgálhat; idegen nyelvű megjelenését ezért is joggal várhatjuk.

Bódi Lóránt